

Η ΠΟΛΙΤΙΚΟΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ: ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟ ΟΛΕΘΡΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΧΗΣ (ΤΘ)-ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ

Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, γνωστός και ως Μεγάλος Πόλεμος, και την υπογραφή της συνθήκης των Βερσαλλιών (28 Ιουνίου 1919), δημιουργήθηκε μια νέα τάξη πραγμάτων στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η Ευρώπη του Μεσοπολέμου γνώρισε την άνοδο αυταρχικών πολιτικών καθεστώτων, όπως των φασιστών στην Ιταλία, των εθνικοσοσιαλιστών στη Γερμανία και αργότερα των εθνικιστών στην Ισπανία. Η επανάσταση των μπολσεβίκων το 1917 στη Ρωσία οδήγησε στην κατάλυση του τσαρικού θρόνου και στην ανάδυση ενός νέου κράτους με πρωταγωνιστή την εργατική τάξη. Ιδιαίτερα, η νέα τάξη πραγμάτων στη Ρωσία προκάλεσε φόβο και ανησυχία στις δυτικές δημοκρατίες, όπως έδειξε η εκστρατεία τους στη Μεσημβρινή Ρωσία το Μάιο του 1919, με σκοπό να καταπνίξουν, χωρίς επιτυχία τελικά, την Κόκκινη Επανάσταση. Ωστόσο, η Βρετανία και η Γαλλία φρόντισαν να δημιουργήσουν ένα αντικομμουνιστικό τείχος, αποτελούμενο από τις δορυφορικές χώρες στα δυτικά σύνορα της Σοβιετικής Ένωσης. Η απουσία της Σοβιετικής Ένωσης από την Κοινωνία των Εθνών, οργανισμό που τον θεωρούσε επικίνδυνο όργανο των κεφαλαιοκρατών, αποδείκνυε αυτή την εχθρότητα και την αντιπαλότητα μεταξύ των ιδεολογιών. Γι' αυτό, μέχρι την άνοδο των εθνικοσοσιαλιστών στην εξουσία, η Σοβιετική Ένωση προσεταιρίστηκε τη Γερμανία, με την οποία τηρούσε φιλικές σχέσεις που επικυρώθηκαν με τη συνθήκη του Ραπάλο (1922) και το σύμφωνο του Βερολίνου (24 Απριλίου 1926).

Μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία και Αυστροουγγαρία) και τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας, η Γερμανία θεωρήθηκε ως η αποκλειστικά υπεύθυνη για τις πρωτόγνωρες και μαζικές καταστροφές που βίωσαν οι κοινωνίες της εποχής. Της επιβλήθηκαν δυσβάστακτοι οικονομικοί όροι ως πολεμικές αποζημιώσεις και απαιτήθηκαν τεράστιες εδαφικές εκτάσεις, γεγονός που οδήγησε στη συρρίκνωση των εδαφών της κατά 70.000 τ. χμ. και στην απώλεια των αποικιών της. Το τελικό χτύπημα στη χώρα δόθηκε με το ύψος των πολεμικών αποζημιώσεων, που έφτασε, την άνοιξη του 1921, στο αστρονομικό ποσό των 33 δισ. δολαρίων. Η έντονη δυσαρέσκεια και αντίδραση του γερμανικού λαού και της νεόκοπης Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, το καθεστώς στη Γερμανία κατά την περίοδο 1918-1933, δεν ήταν αρκετά για να κάμψουν τη στάση των συμμάχων και ιδιαίτερα το γαλλικό ρεβανσισμό. Ουσιαστικά, στο Παρίσι οι συμμαχικές δυνάμεις, στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν μακροχρόνια ειρήνη και ασφάλεια, έσπειραν τους σπόρους για τον επόμενο παγκόσμιο πόλεμο, τον πιο φρικιαστικό που γνώρισε η ανθρωπότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η

αμερικανική γερουσία δεν επικύρωσε τους όρους της συνθήκης των Βερσαλλιών, ενώ σημαίνοντες πολιτικοί και οικονομικοί κύκλοι της Βρετανίας εξέφρασαν την αντίρρησή τους.

Η γαλλική εξωτερική πολιτική πρωτοστατούσε σε κάθε ενέργεια και απόφαση που στρεφόταν κατά της Γερμανίας, προκειμένου να την απομονώσει και να την καταστήσει τελείως ανίκανη και ανήμπορη να απειλήσει στο μέλλον τα ανατολικά της σύνορα. Παράλληλα, ο προσεταιρισμός των νεοσυσταθέντων μετά τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας κρατών, όπως η Πολωνία, η Τσεχοσλοβακία κ.ά., αποσκοπούσε ακριβώς στο «στραγγαλισμό» της Γερμανίας. Η Βρετανία συντασσόταν με τις γαλλικές θέσεις και προτάσεις, κυρίως όσον αφορά το θέμα των πολεμικών επανορθώσεων. Ωστόσο, για το βρετανικό οικονομικό λόμπι, μια πιθανή οικονομική κατάρρευση της Γερμανίας θα μπορούσε να απειλήσει σοβαρά τα θεμέλια της ευρωπαϊκής και κατ' επέκταση παγκόσμιας οικονομίας.

Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου η Βρετανία και η Γαλλία, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις υπέρογκες πολεμικές τους ανάγκες, είχαν καταφύγει σε δανεισμό από τις ΗΠΑ. Τα πολεμικά δάνεια έπρεπε να επιστραφούν, και μάλιστα τοκισμένα μετά το τέλος του πολέμου. Όπως ήταν φυσικό, το βάρος αυτό μεταφέρθηκε στους ηττημένους. Αντίστοιχα, η γερμανική οικονομία κατέφυγε σε πηγές εξωτερικού δανεισμού, κυρίως από τις αμερικανικές τράπεζες, για να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της βάσει της συνθήκης. Έτσι, δημιουργήθηκε ένα σύστημα συγκοινωνούντων δοχείων με αφετηρία και τελικό αποδέκτη την αμερικανική οικονομία. Το σύστημα δανειοδότησης και αποπληρωμής δεν άργησε να προκαλέσει πλήθος παρενεργειών στην αμερικανική οικονομία, με αποκορύφωμα το οικονομικό κραχ τον Οκτώβριο του 1929. Η οικονομική κρίση έπληξε και την Ευρώπη, και πολύ περισσότερο τη Γερμανία, λόγω των επενδυμένων αμερικανικών κεφαλαίων. Σταδιακά, η εθνική οικονομία της Γερμανίας άρχισε να εξαντλείται, ο πληθωρισμός κάλπαζε με ιλιγγιώδεις ρυθμούς και η ανεργία έπαιρνε μεγάλες διαστάσεις με συνέπεια την εξαθλίωση της εργατικής τάξης. Αποτέλεσμα ήταν οι αλληπάλληλες χρεοκοπίες και η δημιουργία εντός διετίας 6.000.000 ανέργων, οι οποίοι απεγνωσμένα έψαχναν να βρουν τον ηγέτη εκείνον που θα τους οδηγούσε στην επανάκτηση της αξιοπρέπειάς τους ως λαός. Η σταδιακή άνοδος του Εθνικοσοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος (NSDAP) του Αδόλφου Χίτλερ απέδειξε την κατεύθυνση στην οποία είχαν στραφεί οι εξαθλιωμένες μάζες του γερμανικού λαού. Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης αδυνατούσε πλέον να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της, γεγονός που οδήγησε στο τέλος των γερμανικών επανορθώσεων στις 9 Ιουλίου 1932.

Μήπως τελικά η κύρια αιτία του Β' Παγκόσμιου πολέμου πρέπει να αναζητηθεί στην κατάρρευση του τότε ισχύοντος οικονομικού καπιταλιστικού συστήματος και όχι απλά στην ψυχασθενή προσωπικότητα ενός ατόμου; Χωρίς βέβαια αυτό να υποβαθμίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο του ατόμου στα γεγονότα που οδήγησαν σ' έναν νέο πόλεμο.

Κάτω από το βάρος της πολιτικοοικονομικής κρίσης, την έντονη προπαγάνδα και τη βίαιη δράση των εθνικοσοσιαλιστών, ο στρατάρχης Πάουλ φον Χίντενμπουργκ (Paul

von Hindenburg), πρόεδρος της γερμανικής δημοκρατίας, παρέδωσε την καγκελαρία στις 30 Ιανουαρίου 1933, και μαζί τις τύχες ενός ολόκληρου έθνους, στο Χίτλερ. Η ανεργία, η εδαφική συρρίκνωση και η αναζήτηση του «ζωτικού χώρου» (lebensraum) αποτέλεσαν ορισμένους από τους στόχους του Αυστριακού πρώην δεκανέα. Μέσα στο εύθραυστο πολιτικοστρατιωτικό κλίμα που επικρατούσε στην Ευρώπη, ο Χίτλερ επιδίωξε να βγάλει τη Γερμανία από τον απομονωτισμό και να ακυρώσει τους όρους της συνθήκης των Βερσαλλιών, χωρίς όμως να προκαλέσει τις Μεγάλες Δυνάμεις. Πρώτο μέλημά του ήταν να καθησυχάσει, ουσιαστικά να «υπνωτίσει» τις άλλες δυνάμεις, διακηρύττοντας τις φιλειρηνικές του διαθέσεις, οι οποίες έρχονταν σε αντίθεση με τις θέσεις που είχε διατυπώσει στο βιβλίο του με τίτλο *Ο Αγών μου* (Mein Kampf).

Παρά την ομοιότητα των καθεστώτων, φασισμού και εθνικοσοσιαλισμού, μέχρι το 1935 τα συμφέροντα της Ιταλίας στα Βαλκάνια και στην Παραδουνάβια Ευρώπη συγκρούονταν με εκείνα της Γερμανίας, αλλά σύντομα οι δύο χώρες θα συνέπλεαν. Ο Μουσολίνι σχεδίαζε τη δημιουργία ενός ισχυρού κράτους που θα εκτεινόταν στις παραδουνάβιες χώρες, θα είχε τον απόλυτο έλεγχο της Μεσογείου και έντονη αποικιοκρατική παρουσία στην Αφρική. Με πρωτοβουλία του Ιταλού δικτάτορα, ο οποίος επιδίωκε την αναθεώρηση των μεταπολεμικών συνθηκών, υπεγράφη το σύμφωνο της Ρώμης (7 Ιουνίου 1933) από τη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία, με σκοπό την εξασφάλιση της ειρήνης και την πολιτική συνεργασία για την επανεξέταση των όρων των συνθηκών εκείνων που αφορούσαν τις εδαφικές μεταβολές, όπως αυτές προσδιορίστηκαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Η Σοβιετική Ένωση άλλαξε άρδην πολιτική απέναντι στη Γερμανία, λόγω των δοξασιών του Χίτλερ, ο οποίος θεωρούσε ότι ο «ζωτικός χώρος» βρισκόταν στις απέραντες ρωσικές πεδιάδες. Η βρετανική διπλωματία θεωρούσε ότι ο κίνδυνος δεν προερχόταν τόσο από τους φασίστες ή τους εθνικιστές, όσο από το σοβιετικό καθεστώς. Για την εξωτερική πολιτική της Γαλλίας και της Βρετανίας αποτελούσε πυξίδα η διαφύλαξη της ειρήνης με οποιοδήποτε κόστος. Μέχρι την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου οι δύο χώρες ακολούθησαν, σε αντίθεση με τη Σοβιετική Ένωση, την πολιτική του κατευνασμού, θεωρώντας ότι με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να ελέγξουν τα δικτατορικά καθεστώτα και να διασφαλίσουν τις συνθήκες ειρήνης και συνεργασίας. Η πολιτική του κατευνασμού υπαγορεύτηκε και από την έλλειψη ετοιμότητας των δύο χωρών για ακόμη έναν πόλεμο, που ίσως έπαιρνε παγκόσμιες διαστάσεις, αφού ήδη από το 1931 η Ιαπωνία είχε εισβάλει στα εδάφη της Κίνας.

Η αποχώρηση της Γερμανίας από την Κοινωνία των Εθνών το 1933, η εφαρμογή ενός τεράστιου εξοπλιστικού προγράμματος και η άρνηση της Βρετανίας να εμπλακεί σε πολεμικές περιπέτειες στις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες, εκεί όπου η Γαλλία εμφανιζόταν ως σύμμαχος χώρα και εγγυήτρια της ασφάλειάς τους, έπεισαν τη Γαλλία να υιοθετήσει πολιτική προσέγγισης προς την ανερχόμενη Γερμανία. Αυτό εγκυμονούσε κινδύνους, αφού σήμαινε την αποδοχή των όποιων μελλοντικών βλέψεων και απαιτήσεων της Γερμανίας προς τα ανατολικά. Όπως αποδείχθηκε από την εξέλιξη των γεγονότων, η Γαλλία αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τους

«ανατολικούς» συμμάχους της. Αντίθετα, η μεταστροφή της πολιτικής της Σοβιετικής Ένωσης, απόρροια διάφορων παραγόντων –απειλή πολέμου με την Ιαπωνία, άνοδος του Χίτλερ και αναθεώρηση της στάσης περί παγκόσμιας επικράτησης του κομμουνισμού–, οδήγησε τη χώρα να γίνει μέλος της Κοινωνίας των Εθνών το Σεπτέμβριο του 1934 και να συνάψει, το Μάιο του 1935, συμμαχικές σχέσεις με τη Γαλλία.

Ο Χίτλερ άρχισε να δοκιμάζει την ανοχή της Βρετανίας και της Γαλλίας απέναντι στην επιθετική πολιτική, που μόλις είχε εγκαινιάσει το Μάρτιο του 1935 με την επαναφορά της υποχρεωτικής θητείας και τον επανεξοπλισμό του στρατού, παραβιάζοντας τους όρους της συνθήκης των Βερσαλλιών. Οι δύο δυνάμεις αντέδρασαν έντονα, αλλά με προσωπική παρέμβαση του Μουσολίνι οδηγήθηκαν, μαζί με τη Γερμανία, στη διάσκεψη της Στρέζας (11-14 Απριλίου 1935), όπου απλώς αναλώθηκαν σε διαμαρτυρίες.

Το χάρτινο οικοδόμημα –αν υπήρχε και αυτό– της συλλογικής ασφάλειας και της πολιτικής συνεργασίας κατέρρευσε με την εισβολή του Μουσολίνι στην Αιθιοπία στις 3 Οκτωβρίου 1935, παρά την παρουσία ισχυρής βρετανικής ναυτικής δύναμης στη Μεσόγειο και των έντονων γαλλοβρετανικών συμφερόντων στην περιοχή, και με την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην αποστρατικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας στις 7 Μαρτίου 1936. Στην τελευταία επιτυχία του Χίτλερ συνέβαλε και η ναυτική συμφωνία (18 Ιουνίου 1935) με τη Βρετανία, που ουσιαστικά ακύρωνε τους περιορισμούς των γερμανικών ναυτικών δυνάμεων. Όπως αποδείχθηκε από τη βρετανογερμανική συμφωνία, το εξοπλιστικό πρόγραμμα του Χίτλερ δεν ανησυχούσε τους Βρετανούς, που επιθυμούσαν μια σχετικά ισχυρή Γερμανία, η οποία θα λειτουργούσε ως αντίβαρο στην πιθανή προσπάθεια της Γαλλίας να αναδειχθεί σε ηγεμόνας της ευρωπαϊκής ηπείρου, ή ακόμα και ως «τείχος» στην επέλαση του κομμουνισμού.

Η υποχωρητική στάση, που έφτανε μέχρι την αφέλεια, των δύο κυβερνήσεων απέναντι στην επιθετική πολιτική του Γερμανού ηγέτη στοίχισε στην ανθρωπότητα, όπως εξελίχθηκαν τα γεγονότα, έναν παγκόσμιο πόλεμο, για τον οποίο οι δημοκρατικές δυνάμεις κόπιασαν απεγνωσμένα να αποφύγουν, ακολουθώντας, ωστόσο, λανθασμένη διπλωματική τακτική.

Νέο πεδίο δοκιμασίας σχέσεων και συμφωνιών αποτέλεσε ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των εθνικιστών του στρατηγού Φρανσίσκο Φράνκο (Francisco Franco), ο οποίος είχε την υποστήριξη της Γερμανίας και της Ιταλίας, και των δημοκρατικών δυνάμεων που κατείχαν την εξουσία μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1936. Η Βρετανία και η Γαλλία επίσημα τήρησαν αποστάσεις από τα τεκταινόμενα στην Ισπανία, αφήνοντας τελικά τις καταστάσεις να οδηγήσουν την Ισπανία στους κόλπους του φασισμού. Την επαύριον του ισπανικού εμφυλίου η σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ Γερμανίας και Ιταλίας μεταφράστηκε με τη δήλωση του Μουσολίνι περί του «Άξονα Βερολίνου-Ρώμης», που πλέον προέβαλε ως αντίπαλο δέος του γαλλοβρετανικού μπλοκ και ως φραγμός της σοβιετικής επιρροής.

Ενώ ο εμφύλιος πόλεμος στην Ισπανία βρισκόταν σε εξέλιξη, το πρώτο βήμα για το παγγερμανικό όραμα του Χίτλερ έμελλε να γίνει στις 13 Μαρτίου 1938 με την προσάρτηση της Αυστρίας (anschluss). Το δημοψήφισμα-παρωδία της 10ης Απριλίου επικύρωσε τα ήδη τετελεσμένα γεγονότα. Η κυβέρνηση του Βρετανού πρωθυπουργού Νέβιλ Τσάμπερλαιν (Neville Chamberlain) απλώς παρακολουθούσε τις εξελίξεις, ενώ η Γαλλία μαστιζόταν από κυβερνητική κρίση, ανήμπορη να λάβει σημαντικές αποφάσεις.

Ο επόμενος στόχος του Χίτλερ ήταν η Τσεχοσλοβακία, στην πληθυσμιακή σύνθεση της οποίας συμπεριλαμβάνονταν περίπου 3.000.000 Γερμανοί, που αποτελούσαν μία από τις μειονότητες και βρίσκονταν συγκεντρωμένοι στη Σουδιτία (ευρύτερη περιοχή στα βορειοδυτικά της χώρας στα σύνορα με τη Γερμανία). Την ασφάλεια της νεοσυσταθείσας χώρας σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης είχαν εγγυηθεί η Γαλλία και η Σοβιετική Ένωση. Έχοντας προετοιμάσει κατάλληλα το έδαφος στο εσωτερικό της Τσεχοσλοβακίας, ο Χίτλερ απαίτησε από την κυβέρνηση την αυτονομία της Σουδιτίας. Προ της απειλής ενός πολέμου, οι πρωθυπουργοί της Βρετανίας και της Γαλλίας, Τσάμπερλαιν και Νταλαντιέ (Edouard Daladier), πίεσαν την τσεχοσλοβακική κυβέρνηση να αποδεχτεί τις απαιτήσεις του Χίτλερ, αφού δεν ήθελαν να διακινδυνεύσουν για χάρη της Πράγας. Όμως ο Χίτλερ δε σταμάτησε εκεί και απαίτησε εκ νέου την άμεση προσάρτηση των γερμανόφωνων περιοχών της Τσεχοσλοβακίας. Η αντίδραση της Πράγας ήταν σφοδρή, αλλά άλλοι καθόριζαν τις τύχες της, χωρίς αυτήν. Οι ηγέτες των τεσσάρων δυνάμεων (Γαλλίας, Βρετανίας, Ιταλίας και Γερμανίας), μετά από πρωτοβουλία του Μουσολίνι, στις 29 Σεπτεμβρίου 1938 υπέγραψαν τη συμφωνία του Μονάχου, η οποία αποτέλεσε την ταφόπλακα της Τσεχοσλοβακίας. Εντύπωση προκαλεί ο αποκλεισμός της Σοβιετικής Ένωσης από τη συνάντηση, ίσως της μοναδικής χώρας που θα μπορούσε να ανακόψει εκείνη τη στιγμή την ξέφρενη πορεία του Χίτλερ. Επακόλουθο της συμφωνίας του Μονάχου ήταν η βρετανο-γερμανική (30 Σεπτεμβρίου 1938) και γαλλογερμανική δήλωση (6 Δεκεμβρίου 1938), στις οποίες τονιζόταν η επιθυμία των λαών να συνυπάρξουν ειρηνικά. Μιλώντας στη Βουλή των Κοινοτήτων, ο Γουίνστον Τσόρτσιλ (Winston Churchill) επεσήμανε ότι αυτό δεν ήταν παρά μόνο η αρχή, διαβλέποντας τις πραγματικές προθέσεις του Χίτλερ. Η πολιτική και διπλωματική στάση της Γαλλίας και της Βρετανίας απέναντι στη Γερμανία διαψεύστηκε και πάλι όταν στις 15 Μαρτίου 1939 τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν, αναίμακτα για τελευταία φορά, στην Πράγα.

Ο τελευταίος σταθμός του παγγερμανικού οράματος πριν από τον πόλεμο ήταν η Πολωνία, με την οποία η Γερμανία είχε τις εκκρεμότητες του Ντάντσιχ και του «πολωνικού διαδρόμου» (λωρίδα εδάφους που χώριζε τη Γερμανία από την Ανατολική Πρωσία και κατέληγε στη θάλασσα). Οι απαιτήσεις του Χίτλερ για την επιστροφή της πόλης του Ντάντσιχ και την παραχώρηση δικαιωμάτων πάνω στον «πολωνικό διάδρομο» απορρίφθηκαν από την Πολωνία. Αυτήν τη φορά η Βρετανία και η Γαλλία ήταν αποφασισμένες να φτάσουν σε πόλεμο, όπως φάνηκε μέσα από τις δηλώσεις του Βρετανού πρωθυπουργού. Προ του φόβου να εμπλακεί σ' ένα διμέτωπο αγώνα, ο Χίτλερ ετοίμασε κυριολεκτικά μια διπλωματική βόμβα. Προσεταιρίστηκε το μεγαλύτερο ιδεολογικό του αντίπαλο, τη Σοβιετική Ένωση του Στάλιν. Το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο μη επιθέσεως (23 Αυγούστου 1939) ήταν απόρροια της αποτυχίας των

δυτικών δυνάμεων να συμπράξουν με τη Σοβιετική Ένωση και του γεγονότος ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή εξυπηρετούσε τα σχέδια των δύο ηγετών, και φυσικά προκάλεσε τεράστια εντύπωση στην Ευρώπη. Ο διαμελισμός της Πολωνίας είχε προκαθοριστεί, καθώς και οι τύχες των Βαλτικών κρατών. Την 1η Σεπτεμβρίου 1939 τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Πολωνία, ανοίγοντας τον πολεμικό χορό που διήρκεσε έξι χρόνια, οδηγώντας την ανθρωπότητα στην απαξίωση κάθε μορφής ζωής.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ζούλα Ιωάννα, «Α' Παγκόσμιος Πόλεμος: το τέλος της σύγκρουσης και η συνθήκη ειρήνης που σήμανε την αρχή μιας νέας φρίκης», Εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, τεύχος 4, Αθήνα, 2004, σ.σ. 22-31.

«Η Συμφωνία του Μονάχου 1938: Κατευνασμός και Προδοσία», *Οι Μεγάλες Συνθήκες*, ΤΟ ΒΗΜΑ/ΙΣΤΟΡΙΑ, τεύχος 2, Αθήνα, 2003.

«Το Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο Μη Επιθέσεως 1939: η Λυκοφιλία Δύο Δικτατόρων», *Οι Μεγάλες Συνθήκες*, Εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, τεύχος 3, Αθήνα, 2003.

Κάλλης Αριστοτέλης, «Η αρχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου», *Ιστορικά*, τεύχος 156, Εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, Αθήνα, 2002, σ.σ. 28-33.

Καρδάσης Βασίλειος, «Από τον Α' στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Ιστορικά*, τεύχος 156, σ.σ. 6-11, Εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, Αθήνα, 2002.

Κοραντής Α. Ι., «Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919 – 1955)», *Προς την Άβυσσον (1934 – 1939)*, τ. Β', Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών/Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1971.

Λάσκαρις Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης (1914 – 1939)*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών/Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1954.

Μαργαρίτης Γεώργιος, «Από τη Μεγάλη Κρίση στο Μεγάλο Πόλεμο», *Ιστορικά*, τεύχος 156, Εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, Αθήνα, 2002, σ.σ. 12-16.

Σαμπατακάκης Θεόδωρος, «Η αμηχανία των Δυτικών Δημοκρατιών», *Ιστορικά*, τεύχος 156, Εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, Αθήνα, 2002, σ.σ. 19-25

Σβολόπουλος Κων/νος, *Η οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας (Ιστορική επισκόπηση)*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη, 1996

Michael Erbe, «Γερμανία: οι ωδίνες του τοκετού μιας δημοκρατίας», *Ιστορικά*, τεύχος 49, Εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, Αθήνα, 2000, σ.σ. 6-12